

Södertälje 2004

Anders Wikström

Rapport Arkeologisk förundersökning

Södertil 2004

Anders Wikström

Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 21

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna

sigtunamuseum@sigtuna.se
www.sigtuna.se/museer

Produktion: Sigtuna Museum

Omslagsbild: Ortofoto över Södertil och planområdet med fornlämningar och undersökta schakt inritade. (Ortofotot tillhör Sigtuna kommun)

© Text: Anders Wikström
© Kartor: Anders Wikström (om ej annat anges)
© Formgivning: Jacques Vincent
© Original: Anders Wikström

Tryck : Sigtuna 2005

ISSN : 1401-4645
ISBN : 91-975066-9-9

Innehåll

Inledning	5
<i>Metod</i>	
<i>Kunskapsläget om Södertil</i>	
Resultat	8
Slutsats	9
Referenser	10
Administrativa uppgifter	11

Figur 1
Orienteringskarta med utredningsområdets placering i Södertil. Utdrag från den digitala ekonomiska kartan, delar av 118 21 (11I 2b) Sigtuna, 118 22 (11I 2c) Steninge.

Inledning

Med anledning av att Sigtuna kommun och Sigtunahem AB planerar bostadsbebyggelse vid Södertil utförde Sigtuna museum (SMUV) en arkeologisk förundersökning i november 2004. Förundersökningen föregicks av en arkeologisk utredning utförd i augusti samma år (Wikström 2004). Planområdet omfattar 4,3 ha och består av delar av fastigheterna Södertil 1:173, 1:174 och 1:180. Det är beläget i nära anslutning till den plats som tidigare var gården Södertil.

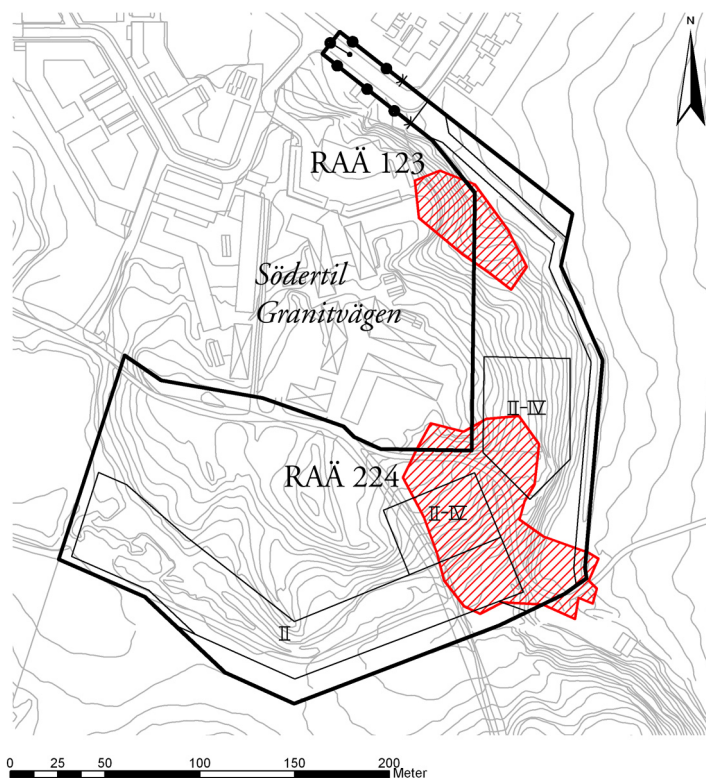
Den planerade bebyggelsen skall i dagsläget bestå av 12 nya bostadshus med ca 80 lägenheter. För att minska investeringskostnaderna har beslutats att redan befintlig bebyggelse vid Granitvägen ska förtätas söderut. (Samrådshandling. Stadsbyggnadskontoret maj 2004)

Resultaten från den arkeologiska utredningen i augusti visade att det inom planområdet finns två registrerade fornlämningar, RAÄ 123 (gravfält) och RAÄ 224 (bytomt/gårdstomt). Inga ytterligare fornlämningar påträffades (figur 2). Inom ramen för utredningen medgavs inga ingrepp i de registrerade fornlämningarna.

Metod

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att avgränsa och att reda ut omfattningen av de registrerade fornlämningar som berördes av exploateringen. Förundersökningen omfattade en avbanning av markytan med grävmaskin. Totalt undersöktes sex sökschakt inom de båda fornlämningarna.

Figur 2
Planområdet söder om nuvarande Granitvägen i Södertil samt placeringen av de registrerade fornlämningarna RAÄ 123 och 224.

Kunskapsläget om Södertil

Nedan följer en förkortad version av kapitlen Kunskapsläget om Södertil och Arkeologiska undersökningar i Til som skrevs i samband med den arkeologiska utredningen (Wikström 2004 s 7-10).

Ortnamnen Södertil och Til

Betydelsen av ortnamnet Til härrör sannolikt från det fornnordiska ordet Thil(i) med betydelsen spång, träbro, bro eller brygga. Det äldsta skriftliga belägget är från 1296 i Upplandslagen. I Byalagsbalken, III, § 5 står det "Stockholms bro, Öresunds bro, Östens bro och Tilesunds bro skola flera hundaren bygga. För dem skall ock vara större böter än för andra broar." (Holmbäck & Wessén, 1979 s 180). Sannolikt har denna *pilasunz* bro varit belägen vid Garnsviken i närheten av Til, därav namnet. Senare medeltida skrivformer på ortnamnet är;

"Thyll" (SD 2 1496, 1306)

"Thili" SD 3 1819, 1311)

"Kiil" (Stockholms tänkebok 1474-80, 1480)

De äldsta skriftliga beläggen för ortnamnen Södertil och Norrtil är i 1500-talets jordeböcker (Pettersson, M. 2002, s 12). Uppdelningen av byn Norrtil och gården Södertil omnämns första gången 1535. Detta innebär sannolikt att det ursprungliga Til splittras i Södertil och Norrtil någon gång under perioden 1480 till 1535. Var det medeltida Til låg är fortfarande oklart.

Södertil under historisk tid

Under 1600-talet bestod byn Til av två kyrkohemman (Norrtil), ett kronohemman och ett frälsehemman (Södertil), totalt fyra hemman eller gårdar. Norrtil och kronohemmanet i Södertil förlänades till Patrik Rutherford 1612 respektive 1613. På det senare ska det redan på 1610-talet ha byggts ett säteri. Efter Rutherfords död runt 1620 avyttrades de tre förläningarna av hans änka Elin Barram och köpare var Jakob de la Gardie 1630. Frälsehemmanet övergick 1648 även det till säterinatur. Hela egendomen ärvdes av Magnus Gabriel de la Gardie 1652. Han i sin tur avyttrade hemmanen till Carl Gyllenstierna 1678, som lade allt inom Steninge rå och rör. På 1680-talet reducerades hemmanen, och gjordes till ett rusthåll som berustades av Gyllenstierna. Även frälsehemmanet ägdes under 1690-talet av Gyllenstierna, men dess säterifrihet var nu indragen. (Almquist 1931 s 854 f)

Efter Carl Gyllenstiernas död 1723 ärvde hans fru änkegrevinnan Anna Maria Soup hela egendomen. Enligt textavsnittet "Notarum Explicatio" till en historisk karta från 1728 sitter hon nu "i position uti Södertil", som fortfarande var ett frälsehemman på ett mantal förmedlat av ägaren till ½ mantal. De östra delarna av ägorna låg öde och hemmanet hade knappt någon ängsmark. Det västra gårdet bestod av svag och ringa bärande jordmån. I en senare karta, 1764, framgår att både Norrtil och Södertil ägs av greve C R von Fersen och lyder under Steninge. Södertil är fortfarande ett frälsehemman på 1 mantal om 10 öresland förmedlat till ett halvt mantal. (Pettersson 2002 s 27-29)

Av jordeböckerna framgår att Norrtil och Munkholmen övergår till skattehemman 1825, medan Södertil alltjämt fram till 1871 är ett frälsehemman (Pettersson 2002 s 13).

Av gården Södertil finns idag inga byggnader kvar. Det sista huset, sannolikt mangårdsbyggnaden, brann ner under 1900-talet. Det enda som idag återstår är delar av gårdstunet i form av terrasseringar och planlagda ytor beväxta med fruktträd (RAÄ 224).

Arkeologiska undersökningar i Til

Området kring Til har under det senaste decenniet byggts ut med ett antal nya fastigheter. Inför dessa nybyggnationer har Sigtuna Museum utfört både arkeologiska utredningar, förundersökningar och slutundersökningar. Undersökningarna berörde främst Norrtälje. I samband med en arkeologisk utredning och inom ramen för en 10-poängskurs i agrarhistorisk landskapsanalys på SLU i Uppsala utförde Mats Pettersson en landskapsanalys baserat på historiskt kartmaterial, registrerade fornlämningar och geologiska kartblad. Denna berörde även Södertil, och omfattar således även det nu aktuella området. (Huvuddelen av de arkeologiska undersökningarna finns sammanställda i rapporten från kursen; Pettersson 2002).

I samband med landskapsanalysen framlades ett förslag till var det medeltida Til låg. Den mest lämpliga placeringen ansågs vara på ett impediment norr om Södertil och öster om gravfält RAÄ 69 strax intill den väg som idag leder igenom villabebyggelsen i Til. Vägsträckningen är sannolikt mycket gammal. Kanske fanns den redan under tiden för Sigtunas grundläggning på sent 900-tal, möjligen ännu äldre. Idag är detta område nästan helt bebyggt, vilket sannolikt innebär att hela den medeltida bytomten Til är borta.

Resultat

Syftet med sökschakten var att utreda fornlämningarnas omfattning och utbredning. Sammanlagt togs sex 1,3 meter breda och uppemot 1,5 meter djupa sökschakt upp med en total längd på ca 190 meter.

Schakt 7 - 8

TVå schakt togs upp i anslutning till RAÄ 123 längs den sträcka som en väg planeras. Den totala längden var ca 40 meter och djupet varierade mellan 0,5 – 1,5 meter. Enligt det historiska kartmaterialet har området använts som åkermark åtminstone sedan sent 1600-tal. Inga spår av äldre aktivitet eller fornlämningar påträffades. I båda schakten fanns uppemot 1 meter tjocka utfyllnadsmassor och därunder plöjd matjord. Under ploggång och utfyllnadsmassor fanns glaciallera.

Schakt 9 - 12

Inom fornlämning RAÄ 224 togs fyra sökschakt upp. Den totala längden var ca 150 meter och djupet mellan 0,1 – 0,4 meter. I schakten påträffades inga byggnadslämningar eller konstruktioner. Jorden innehöll nästan enbart recent material i form av tegel, glas och porslin. Inga äldre daterbara föremål som t.ex. kritpipor påträffades. Under matjorden fanns morän i de högre liggande delarna och glacial lera mot de lägre delarna.

Slutsats

Til har länge legat i skuggan av det antikvariskt mycket uppmärksammade Sigtuna. Detta har sannolikt inneburit att en del fornlämningar har schaktats bort. Det mest påfallande är att det fortfarande är oklart var det medeltida Til låg. Fornlämningsmiljön visar att Til sannolikt har haft stor betydelse, inte minst som en sista anhalt innan Sigtuna. Vid Garnsviken har det legat en bro över från Til till Sigtuna, *Pilesunds bro*, vilken enligt Upplandslagen har varit en av de viktigaste i Sverige. Aschaneus skriver 1612; ”wthän före Broona på landet, säges och hafua warit en stoor förstadh, Thett icke Synes olijk wara på många sett. Ther på äre nu Byar Norre och Södre Tjil” (Gihl 1925 s 12).

Idag är stora delar av Til bebyggt, samtidigt som få arkeologiska undersökningar har utförts. Detta innebär att vår kunskap om Til är fragmentarisk. Sannolikt finns mycket lite kvar av äldre bebyggelse.

Den arkeologiska förundersökningens syfte var att utreda omfattningen av de två fornlämningar som berördes av exploatering.

RAÄ 224

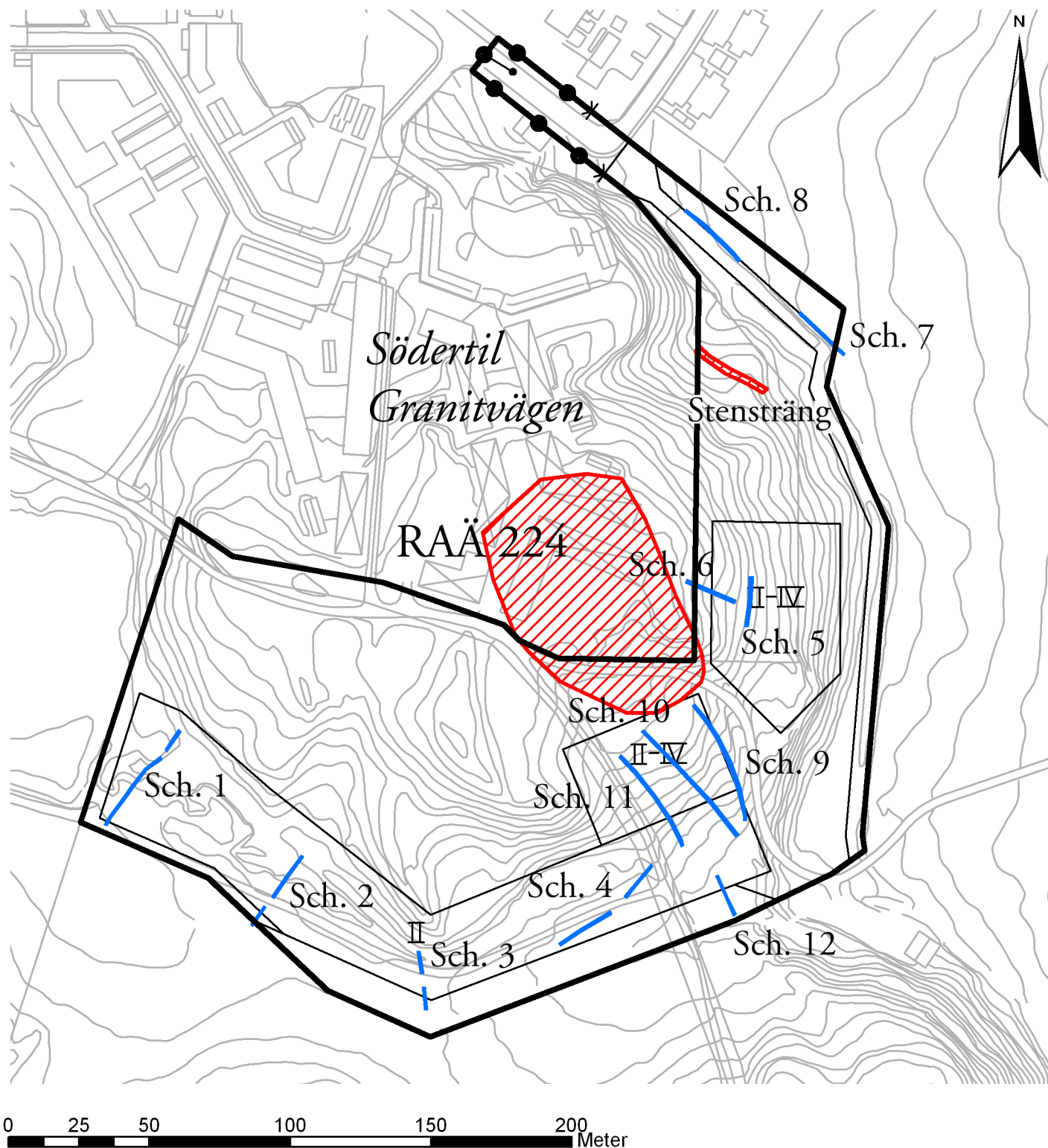
Inga byggnader eller konstruktioner påträffades i sökschakten. Porslin, tegel och mer moderna föremål som kapsyler, glasflaskor och färgburkar tyder på sen datering. Inga äldre daterbara föremål påträffades. Resultaten tyder på att den historiska gården Södertil låg längre norrut, under nuvarande Granitvägen, vilket också stöds av det historiska kartmaterialet. Fornlämning RAÄ 224 bör därför flyttas mot norr enligt figur 3.

Vidare arkeologisk åtgärd: ingen

RAÄ 123

Resultaten visade att RAÄ 123 bestod av naturliga formationer och sentida stensamlingar alternativt odlingsrösen och inte gravar. Söder om RAÄ 123 påträffades en stensträng eller snarare stenrad som sammanfaller med en gräns på de historiska kartorna. Sannolikt har stenraden markerat en gräns mot åkermarken. Inget tyder på att stenraden är äldre än 1600-tal. Fornlämning RAÄ 123 kan sannolikt strykas ur fornlämningsregistret.

Vidare arkeologisk åtgärd: ingen alternativt uppmätning av stenraden

Figur 3

Planområdet vid Södertil med resultaten från den arkeologiska förundersökningen. Söschakten är markerade med blått. Schakt 1-6 undersöktes vid den arkeologiska utredningen och schakt 7-12 inom de registrerade fornlämnningarna RAÄ 123 och 224 undersöktes vid förundersökningen. De formodade gravarna vid RAÄ 123 visade sig vara naturliga formationer och modernastensamlingar. Söder om RAÄ 123 påträffades en stensträng/stenrad från historisk tid. Inom RAÄ 224 påträffades inga byggnadslämningar, konstruktioner eller äldre föremål.

Referenser och källor

Almqvist, J. A. Frälsegods i Sverige under stormaktstiden, del 1, Stockholm 1931

Gihl, G. 1925. Sigtuna och Norrsunda, källor till Sigtuna stads och Sigtunabygdens historia, Del 2. Uppsala

Holmbäck, Å. & Wessén, E. 1979. Svenska Landskapslagar. Tolkade och förklarade för nutidens svenskar. Första serien: Östgötalagen och Upplandslagen. Stockholm

Pettersson, M. 2002. Björkbacka/Norrtäl, S:t Olofs sn, Sigtuna kommun. Arkeologisk utredningsgrävning av objekt 1, förundersökning av objekt 1-5 och slutundersökning av objekt 5. SMUV Sigtuna museers Uppdragsverksamhet

Wikström, A. 2004. Rapport Arkeologisk utredning. Södertäl 2004. Meddelanden och Rapporter från Sigtuna Museum nr 19.

Stenrad söder om RAÄ 123

Stensamlingar vid RAÄ 123

Sökschakt 11 i RAÄ 224

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer:

Uppdragsgivare:	AB Sigtunahem
Kvarter/område:	Södertil 1:173, 1:174 och 1:180
Socken:	S:t Olof
Landskap:	Uppland
Ek kartblad:	118 21, 118 22
Typ av undersökning:	Arkeologisk förundersökning
Fältarbetstid:	november 2004
Fältarbetspersonal:	Anders Wikström
Rapportarbete:	Anders Wikström

Dokumentation:	1 schaktplan
	44 digitala fotografier

Sigtuna Museum

Stora Gatan 55
193 30 Sigtuna.

tel.: 08 - 597 838 70, fax.: 08 - 597 838 83.
e-postadress: anders.wikstrom@sigtuna.se

